

Haccın Şartları Bağlamında Hac Kotasının Değerlendirilmesi

Ahmet Hamdi Yıldırım¹

Öz

İslam'ın beş unsurundan birisi olan haccın ifa edilebilmesi için çeşitli şartların bir araya gelmesi gerekir. Vücup, edâ, sıhhat olarak özetlenebilecek bu şartlar ayrıntılarıyla fıkıh kitaplarımızda yer almıştır. Ancak zamanımızda önceki dönemlerde pek rastlanmayan bir durum oluşmuştur. İslam dünyasında zenginliğin artması ve Müslümanların imkanlarının çoğalması, hacca gitmenin kolaylaşması bu ibadeti yapmak isteyenlerin sayısının çok artmasına neden olmuştur. Bu sebeple Mekke ve hac menasikinin ifa edileceği yerlerdeki sınırlı alt yapının yoğun talebi karşılayamaması durumu ortaya çıkmış bu da kota uygulamasını gündeme getirmiştir. Her ülkeye yaşayan Müslüman sayısına göre belli bir miktarda kontenjan tanınması ve bu miktarda kişinin hac ibadetini gerçekleştirmelerine izin verilmesi anlamına gelen hac kotası hem Mekke hem de oraya gelen hacılar açısından güvenliğin sağlanabilmesi, sağlık hizmetlerinin yeterli şekilde ifa edilebilmesi ve ibadetin düzenli yapılabilmesini temin açısından gerekli görülmektedir. Bu durumda kota uygulamasına takılan ve hacca başvurduğu halde sıra beklerken vefat eden bir kişi hakkında hüküm ne olacaktır? Bu kimse İslam hukukuna göre hac ibadeti ile sorumlu kabul edilir mi edilmez mi? Sorularının cevabının verilmesi gerekmektedir. Bu araştırmada temel olarak bu soruların cevabı aranacaktır. Tartışmanın temelini hac vizesinin vücup yahut edâ şartı olması oluşturduğundan, bu açıdan hac vizesinin konumu, kotanın ve vizenin haccın hükmüne tesiri ortaya konmaya çalışılacak ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hac, Hac Kotası, Şart, Vücup Şartı, Edâ Şartı., Sıhhat Şartı

Yıldırım, Ahmet Hamdi (2023). "Haccın Şartları Bağlamında Hac Kotasının Değerlendirilmesi". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 7/1 (2023), 705-726.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1348888>

Geliş Tarihi	23.08.2023
Kabul Tarihi	28.10.2023
Yayın Tarihi	28.10.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fak., İslam Hukuku ABD, İstanbul, Türkiye, hamdi.yildirim@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2117-0127

Evaluation of Hajj Quota in the Context of the Conditions of Hajj

Ahmet Hamdi Yıldırım²

Abstract

One of the five pillars of Islam, the pilgrimage to Mecca (Hajj), necessitates the fulfilment of various conditions. These conditions, known as "vücup," "edâ," and "sihhat," are detailed in Islamic jurisprudence. However, a unique situation has arisen in recent times. The increase in wealth in the Islamic world and the improved financial capabilities of Muslims have made the pilgrimage more accessible, leading to a significant rise in the number of people aspiring to perform Hajj. As a result, the limited infrastructure in Mecca and the locations where Hajj rituals are performed could not accommodate the overwhelming demand, leading to the introduction of a quota system. This quota system involves allocating a specific number of slots to each country based on the number of Muslims residing there, allowing only those within the quota to perform the Hajj pilgrimage. This system is deemed necessary to ensure safety, provide adequate healthcare services, and maintain the orderly performance of the pilgrimage for both Mecca and the pilgrims.

Considering this situation, it is essential to address the legal implications when someone applies for Hajj but passes away while waiting due to the quota system. Is this individual considered responsible for the Hajj pilgrimage according to Islamic law, or are they exempt? These questions require careful examination.

This research primarily aims to answer these questions. Since the foundation of this debate rests on whether the Hajj visa is a matter of obligation (vücup) or fulfilment (edâ), the study will focus on the role of the Hajj visa, the impact of the quota system, and the visa on the legal status of Hajj to reach a conclusion.

Keywords: Hajj, Hajj Quota, Condition, Condition of Obligation, Performance Condition, Validity Condition

Yıldırım, Ahmet Hamdi, "Evaluation of Hajj Quota in the Context of the Conditions of Hajj", Turkey Journal of Theological Studies, 7/4 (2023), 705-726.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1348888>

Date of Submission	23.08.2023
Date of Acceptance	28.10.2023
Date of Publication	28.10.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

² Assist Prof., İstanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law, İstanbul, Türkiye, hamdi.yildirim@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2117-0127

Giriş

Allah, insanı sorumlu bir varlık olarak yaratmış, yükümlü kılmıştır. Bu sorumluluklar, insanların imtihan edilmesi ve ahirette hesap vermesi için önemlidir. Hac ibadeti de bu yükümlülüklerden biridir. Hac, İslam'ın beş temel esasından biri olup Müslümanlar, imkanları elverdiği durumda bu ibadeti yerine getirmekle mükelleftir.

Hacca gitmek Allâh'ın kulları üzerindeki hakkı olarak ifade edilmiştir. Nitekim âyet-i kerimede "...Ona giden yola gücü yeten (istitaât) herkese o evi (Kâbe'yi) haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"³ buyurulmuştur. Bu yönüyle hac, çok önemli ve nev'i şahsına münhasır bir ibadettir.

İslam'da ibadetlerin yerine getirilmesi için belirli kurallara dikkat etmek gerekir. Bu kuralların bir kısmına rükün bir kısmına şart denir. İbadetlerin tam ve sahih olarak yerine getirilmesi bunların hakkıyla ifa edilmesine bağlıdır. İslam'ın beş şartı arasında sayılan ve en temel ibadetlerimizden biri olan haccın da rükünleri ve farklı kategorilerde şartları vardır. Vücup, edâ ve sıhhat şartları olarak sınıflandırılan bu şartlar, tüm ibadetlerde bulunmakla birlikte hacda daha belirgin bulunmaktadır.

Hac, İslam'ın beş şartından biri olması nedeniyle fıkıh kitaplarımızda geniş yer bulmuş, hakkında müstakil eserler ve makaleler yazılmıştır. Ancak geçmiş dönemlerde olmayan, İslam dünyasının nüfusunun ve imkanlarının artması ile gündeme gelen "hac kotası" klasik kaynaklarımızda yer almamış; kotanın çıktığı tarihten sonra yazılan bazı eser ve makalelerde kendine yer bulmuş; ancak yaptığımız taramaya göre Türkçede hakkında müstakil bir makale yazılmamış, genellikle ""istitaât" kavramı altında incelenmiştir.

Bu alanda bir katkıda bulunmak niyetiyle biz bu makalemizde kotanın haccın farziyetine tesirini, hangi şart kapsamında değerlendirilebileceğini incelemeye gayret edecek ve bir sonuca varmaya çalışacağız. Bunu yaparken öncelikle şart kavramı üzerinde duracak, haccın şartlarını detaylı inceleyecek ve en sonunda da kotanın durumunu ortaya koyacağız.

Makaledeki görüşler ortaya konurken temelde Hanefî mezhebi esas alınmıştır.

1. Şart Kavramı

Şart; yaygın olarak kullanılan sözlük anlamı ile "bir şeyin gerçekleşmesini mümkün kılan şey" demektir.⁴ Şartın bir anlamı da alamet⁵ olup "bir şeyin gerçekleşmesi için gerekli olan alâmet-i lâzime" anlamındadır.⁶ Bu tanımlar, "şart" kelimesinin genel kullanımına ve dildeki yaygın anlamlarına işaret eder.

Usûl-i fıkıh terimi olarak kullanılan "şart" için kelime anlamı ile bağlantılı tanımlar yapılmıştır. Şer'î hüküm teklifi ve vad'î hükümler olmak üzere ikiye ayrılır. Allâh'ın ezeli iradesinin kulların eylemlerine yönelik talep edici, yasaklayıcı yahut serbest bırakıcı taallukuna "teklifi hüküm" denilirken, Allâh'ın bir şeyi başka bir şey için sebep, şart,

³ Âl-i İmrân, 3/97.

⁴ Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, (Beirut: Dâru Sadır, 1414), 7/ 329.

⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 1/220.

⁶ Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, (Beirut: Daru'l- Kütübi'l- Arabî, 1993), 2/303.

mâni vb. kılmasına da “vad’î hüküm” denilmektedir.⁷ İşte şart bu vad’î hükümlerden biridir ve “bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olmakla beraber onun yapısından bir parça teşkil etmeyen iş veya vasıf”,⁸ veya diğer bir deyişle “hükme müessir ve mûsil olmayıp kendisi üzerine hükmün vücubu değil, yalnız sübut ve vücudu tevakkuf eden şeydir.”⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Bununla birlikte her şart vad’î hükümlerden değildir.

Mesela sıhhat şartı teklifi hükümlere dahildir.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere şartın varlığının hükme tesiri yoktur. Yani şartın varlığı hükmü doğurmaz. Ancak hükmün varlığından bahsedebilmemiz için şartın varlığı gerekir. Mesela haccın bir kişiye farz olması için aranan vücup şartlarından birisi akıldır. Ancak haccın vücup şartı olmasına binaen akli olan herkese hac farz olmuştur, denilemez. Çünkü şartın varlığı hükme/haccın farz oluşuna tesir etmez. Ancak şartın yokluğu hükmü ortadan kaldırır. Yani akli olmayan kimseye -şart gerçekleşmediği için- hac farz olmaz.

Şartın birçok taksiminden bahsedilir. Ömer N. Bilmen (öl. 1971), usul kitaplarındaki genel eğilime tabi olarak şartın beş kısma ayrıldığını ifade eder.¹⁰ Tehânevî (öl. 1745’ten sonra), şartın; akli, luğavî, şer’î ve âdî olmak üzere dörde ayrıldığını söyler.¹¹

Şartı kimin ileri sürdüğüne göre yapılan ayrıma göre ise şer’î ve calî olmak üzere ikiye ayrılır: Şari’in hüküm ve tasarruflara vazetmiş olduğu şartlar şer’î şart¹² diye adlandırılırken; insanların kendi aralarında birbirlerine karşı ileri koştukları şartlara da calî şart denilmektedir.¹³ Haccın şartları bağlamında bizi burada ilgilendiren ise şer’î şartlardır. Şer’î şartlar genelde vücup ve edâ şartı diye bilinirse de hac ibadeti söz konusu olduğunda sıhhat şartı da ilave edilerek üç tür şart gündeme gelir ki, aslında bütün şer’î hükümlerde bu üçlü taksimi bulmak mümkündür.

Konumuz açısından önem arz ettiğinden vücup, edâ ve sıhhat şartlarının tanımlarına bakalım.

1.1. Vücup Şartı

Vücup şartı; bir ibadetin/yükümlülüğün bir kimseye farz olmasını bildiren şarttır. Yani şartın varlığı yükümlülüğü/meşrutu mükellef için vacip hale getirir. Bir yükümlülüğün varlığı sadece bu şartın gerçekleşmesi ile söz konusu olur. Vücup şartı sıhhat şartından farklıdır. Örneğin namazın farz olması için buluş bir şarttır. Buluşa ermemiş çocuğa namaz farz değildir.¹⁴ Kıldığı takdirde nafil olarak kabul edilir.

⁷ Bk. Muhammad Abu Al-Fath Bayanunı, “Hüküm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/467.

⁸ Bayanunı, “Hüküm”, 18/467.

⁹ Bilmen, *Hukukî İslamiyye*, 1/220.

¹⁰ Bunlar: Şart-ı mahz, illet manasında şart, sebep hükmünde şart, ismen şart ve alamet manasında şarttır. Bk. Bilmen, *Hukukî İslamiyye*, 1/220-222.

¹¹ Muhammed b. A’la b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu’l-İstılâhâtî’l-fünun*, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), 1/1014-1015.

¹² Vehbe Zühaylî, *Usûlu’l-Fikhi’l-İslâmî*, (Dimaşk: Daru’l-Fikr, 1986), 1/101; Şer’î şart denilmesi, şartın bizzat Şari tarafından Kur’an ve sünnette açıktan, imâ yahut işaret yolu ile konulmuş olmasındandır. Şer’î şartların yerine getirilmesi ve kesinlikle aykırı davranılmaması gerekir (bk. Muhammed Kutub Sânu, *Mu’cemu mustalâhâtî usuli’l-fikh*, (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 2000), 247.).

¹³ Bkz. Mehmet Boynukalın, “Şart”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/364-365.

¹⁴ Serahsî, *Usûl*, 1/68; Muhammed Emin b. Mahmûd Emir Padişah, *Teysîrû’t-tahrîr şerh ala kitâbi’t-tahrîr*, (Kahire:

Vücup şartı mükellefin gücü dışında var olur. Bu şartlar mükellefin ihtiyarına bağlı değildir.¹⁵ Mesela akıl ve buluş namazın farz olması için şarttır. Ancak bir kişinin akıl ve buluşa ulaşması onun elinde olan bir şey değildir. Haccın farz olması için de durum böyledir; zenginlik, hürriyet vb. şartlar haccın farziyetinin şartlarıdır. Bu şartların mükellef tarafından oluşturulmaya çalışılması beklenmez.¹⁶ Bu nedenledir ki genelde, zâd (azık) ve râhile (binek) olarak anlaşılan istitaât şartını elde etmek için çalışması mükelleften beklenmez. Hatta kendisine bunlar hibe edilecek olsa kabul etme mecburiyeti yoktur.¹⁷

Vücup şartı yukarıda da ifade edildiği gibi vadî hükümlerendir. Vadî hükümlerin özelliği ise bunların mükellefin kudreti ve iradesi dışında tahakkuk ediyor olmasıdır.

Adından da anlaşılacağı üzere, vücup şartlarından biri tahakkuk etmediği zaman yükümlülük oluşmaz. Buna göre de vücup şartları oluşmadan ifa edilen bir amel vacip olarak değil nafile olarak gerçekleşir. Nafile olarak yerine getirildikten sonra vücup şartı tamamlanırsa yeniden vacip olarak ifa edilmesi gerekir. Mesela, bir çocuk henüz buluşa ermemiş iken vaktin namazını kılrsa, eğer vakit çıkmadan bâliğ olursa namazı tekrar kılması gerekir. Çünkü önce kıldığı nafile olmuştur, nafilenin farza dönüşmesi söz konusu değildir.¹⁸ Burada vücup şartının tahakkuk etmemiş olması ibadetin meşruiyetine bir halel getirmez, ama şart gerçekleştikten sonra vacip/farz olarak yeniden yapılması gerekli olur. Bu yönü ile edâ şartından ayrılmış olur; zira edâ şartı tahakkuk etmeden ifa edilen bir farz geçerlidir ve edâ şartı tahakkuk ettikten sonra iade edilmesine gerek yoktur. Mesela, Cuma namazının edâ şartlarından birisi sağlıklı olmaktır. Camiye yürüme imkânı olmayan birisi başka birisinin yardımı ile camiye getirilse ve Cuma namazını kılrsa Cuma namazı yerine geçer, üzerinden öğle namazı düşer. Sıhhat şartında ise durum tamamen farklıdır; sıhhat şartı yerine gelmeden ifa edilen bir yükümlülük geçerli olmaz.¹⁹

Şu kadar var ki, bazen vücup şartı diye dile getirilen bu şartlar sıhhat şartlarını da barındırır. Bu türden olanlara vücup-ı sıhhat şartları denir. Söz gelimi cumanın farziyetinin şartları içindeki birtakım şartlar hem vücup hem sıhhat şartları iken diğer kısmı sadece vücup şartlarıdır. Bir şartın vücup-ı sıhhat şartlarından olması bu şartları taşımayan kimselere meşrutun vacip olmadığını ifade ettiği gibi edâ edilmesi halinde sahih olmayacağını da gösterir. Mesela Cuma namazının üç türlü şartı vardır: a) vücup-ı sıhhat şartları, b) sadece vücup şartları, c) sadece sıhhat şartları. Buna göre vücup-ı sıhhat şartlarından birisinin eksik olması halinde Cuma namazı kişiye farz olmaz, buna rağmen kılacak olsa kabul olmaz.²⁰ Mesela akıl ve buluş bu şartlardandır. Bir mecnunun cumayı kılması halinde kıldığı namaz geçerli değildir. Bir çocuğun kılması halinde de kıldığı namaz farz olan Cuma yerine geçmez, nafile olur.²¹ Yine Hanefilere göre Cuma namazının vücup-ı sıhhat şartlarından birisi, namazın şehirde yahut şehir hükmünde olan bir yerde kılınmasıdır. Buna göre mevrada olanlara Cuma farz olmadığı gibi,

Mustafa'l-Babi'l-Halebî, 1931), 2/262.

¹⁵ Serahsî, *Usûl*, 1/100.

¹⁶ Ahmed b. Muhammed b. İsmail et-Tahtâvî, *Hâşiye ala merâkî'l-felâh şerhu Nurü'l-izâh*, (Kahire: Mustafa el-Babi'l-Halebî, 1970), 599.

¹⁷ Tahtâvî, *Hâşiye*, 599.

¹⁸ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethü'l-kadîr*, (Kahire: Mustafa el-Babi'l-Halebî, 1970), 2/423.

¹⁹ Serahsî, *Usûl*, 1/100.

²⁰ Heyet, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992), 27/195.

²¹ Muhammed Emin b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi'l-Halebî, 1966), 2/155; Heyet, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, 27/200.

kılmaları halinde geçerli de olmaz, yani öğle namazı üzerlerinden sakıt olmaz.²² Sadece vücup şartlarından birisinin bulunmamasına rağmen edâ edildiğinde Cuma namazı geçerli olur. Mesela kadınlara, kölelere bu namaz farz değildir, ama kıralarsa geçerli olur ve öğle namazı üzerlerinden sakıt olur. Sadece sıhhat şartlarından birisinin eksik olması halinde ise namaz geçersiz olur. Mesela cemaat, Cuma namazının sıhhat şartlarından birisidir; cemaatsiz kılınacak olsa namaz geçersiz olduğu için de öğle namazı yerine geçmez.

1.2. Edâ Şartı

Şer'î bir hükmün edâsının/iffâsının, yerine getirilmesinin farziyeti kendisine bağlanan şarttır.²³ Mesela namazda vaktin girmesi namazın edâsının farz olmasının şartıdır. Vakit girmemişse namazın edâsı kişiye farz olmaz. Akıl ve buluğ gibi şartlar ise namazın kişiye farz olmasının şartlarıdır.

Vücup şartı ile edâ şartı arasındaki farka işaret sadedinde şunlar ifade edilebilir: Fukaha nezdinde vücup ile kastedilen bir eylemin yapılmasının zorunlu olduğu, yapılmaması halinde mükellefin dünyada kınama ve ahirette ise ceza göreceğidir. Ancak fiilin yerine getirilmesi için bazen birtakım şartların tahakkuku gerekebilir. Binaenaleyh bir şeyin kendisinin farz oluşu ile edâsının farz oluşu arasında bu açıdan bir fark ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, vakit girdiğinde uykuda olan kişiye, fiilî imkânsızlık nedeniyle, o anda namazın edâsı farz değildir.²⁴ Ancak vakit boyunca uyusa bile namaz kendisinden sakıt olmaz.²⁵ Kaza olarak da olsa farzı yerine getirmesi gerekir. Bu kimse hakkında vücup şartı hükmün sabit olmakla birlikte edâya ilişkin şer'î hitap uyanma vaktinden sonra gerçekleşir.²⁶

Şu kadar var ki, yukarıda da ifade edildiği üzere mükellef, vücup şartlarını oluşturmakla yükümlü değilken edâ şartlarını oluşturmakla yükümlüdür. Diğer yandan sıhhat şartlarından birinin yokluğu durumunda edâ edilen ibadet geçersiz olurken sadece vücup şartlarının bulunmaması halinde ise sahih olmaktadır.²⁷

1.3. Sıhhat Şartı

Şer'î bir hükmün sıhhatinin/geçerliliğinin bağlı olduğu şarttır.²⁸ Bu şart yerine getirilmediği takdirde o hükmün sahih/geçerli olduğundan bahsedilemez. Mesela abdest böyle bir şarttır; abdest olmadığı takdirde kılınan namazın sıhhatinden söz edilemez. Bu yönü ile sıhhat şartı vücup şartından ayrılır. Vücup şartları gerçekleşmeden şart olduğu meşrutun tahakkuku söz konusu olabilmektedir. Ama aynı durum sıhhat şartlarında söz konusu değildir. Yani şart gerçekleşmeden meşrutun varlığından bahsedilemez. Şöyle ki abdest bir sıhhat şartı olduğu için namazdan önce bulunmalıdır, namaz abdestten önce/yani şartından önce bulunamaz. Ama istitaât hacım vücup şartlarından olduğu için bu şart tahakkuk etmeden de hac gerçekleşebilir.²⁹

²² Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, (Kahire: Matbaatü'l-Cemâliyyeti'l-Âmire, 1910), 1/259.

²³ Sânu, *Mu'cem*, 244.

²⁴ İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 2/107.

²⁵ Serahsî, *Usûl*, 1/103.

²⁶ Ali Bardakoğlu, "Edâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/ 392.

²⁷ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 2/137.

²⁸ Sânu, *Mu'cem*, 247.

²⁹ Serahsî, *Usûl*, 1/102.

İbadetler usulüne uygun olarak edâ edildiğinde mükellefin zimmetinden borcun düşeceği hususu genel kabuldür. Şartlarına uygun yerine getirilen ibadetlerde edâ, “iczâ” veya “sıhhat” tabirleri ile muâmelatta ise genelde “sıhhat” tabiriyle ifade edilir. Fakihler, sahih şekilde yapılan bir edâya nasıl bir sevap verileceği, kabul olup olunmadığı meselesine -Allah ile kul arasında bir husus olması nedeniyle- genelde değinmemişlerdir.³⁰

2. Hac İbadeti

2.1. Haccın Mahiyeti

Allah, insanları yaratmış ve onları dünyada bir imtihan sürecine tabi tutmuştur. İmtihan, insanların karakterlerini, inançlarını, davranışlarını ve seçimlerini ortaya koymaları amacıyla gerçekleşir. Bu imtihan, insanların Allah'ın rızasını kazanma veya sapma yolu arasında seçim yapma fırsatını içerir. İmtihanın bir gereği olarak Allah kullarının eylemlerinin kendi iradesine göre şekillenmesini ister. Bu meyanda bazı fiilleri yapmalarını, bazılarını yapmamalarını isterken bazı eylemlerde de kullarını serbest bırakır. Bu bağlamda teklifi hüküm bakımından hac ibadeti Allah'ın kullarından yapmalarını kesin olarak talep ettiği ve inkârı küfrü mucib muhkem bir farzdır.³¹ Arapça bir kelime olan hac lügatte; varmak, ulaşmak, tekrar tekrar gidip gelmek gibi anlamlara gelen (حج) fiilinden bir isim olup, genel olarak tazim edilen yerleri ziyareti kastetmek anlamına gelmektedir.³²

Bir terim olarak ise mekân-ı mahsus (Kabe'yi), vakt-i mahsusunda (hac aylarında) sıfat-ı mahsusada (belirli şekilde) özel şartları ile ziyaret etmek, demektir.³³ Buna göre, hac niyeti ile Arafat'ta bir miktar durduktan/vakfeden sonra Kâbe'yi tavaf etmek suretiyle usulüne uygun ziyaret etmeye hac denilmektedir.³⁴ Hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmıştır. Hz. Peygamber Efendimiz ise hicretin onuncu yılında hac yapmıştır. Zira dokuzuncu yılında hac yapma imkânı oluşmamıştır.³⁵

Teklifi hükümler temel hüküm olup, vad'i hükümler bunların uygulanması sırasında ortaya çıkarlar. Meselâ Allah Teâlâ, “...Ona giden yola gücü yeten herkese o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”³⁶ buyurarak bunu müminlere farz kılmıştır. Bu âyette haccın edâsının istenmesi “teklifi” bir hükümdür. Ancak haccın farz olması için aranan birtakım şartlar vardır ki, bunlar vad'i hüküm kapsamına girmektedir.

Hac, bedenî ve malî yönü ile öne çıkan bir ibadettir. Sıhhat, imkân ve yol güvenliği³⁷ yönünden hac yapabilme imkânına sahip,³⁸ özgür, akıllı ve buluğ çağına erişmiş her Müslümanın hac farzasını, sahih görüşe göre, tehir etmeksizin yerine getirmesi lazımdır.³⁹ Ömründe bir defa hac yapan bir Müslümanın bir daha hac yapması farz

³⁰ Bardakoğlu, “Edâ”, 10/ 389-392.

³¹ Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyar li-ta'lîli'l-Muhtâr*; thk. Abdullatif Muhammed Abdurrahman, (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1426), 1/149.

³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/226-229.

³³ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1/149; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/454.

³⁴ Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbu't-Tarîfât*, thk. Abdurrahman Mar'aşlı, (Beirut: 2007), 145; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985), 347.

³⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/454.

³⁶ Âl-i İmrân, 3/97.

³⁷ Ebü 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-Kebîr (Sünen-i Tirmizî)* (Mısır: Mustafa Bâbi'l-Halebî, 1975), “Hac”, 4.

³⁸ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/120.

³⁹ Ebü Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-asâr*; haz. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beirut: Dâru't-Tac, 1989), 5/518; Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhu*

değildir,⁴⁰ ancak nafile hac yapabilir.⁴¹

Bu genel tanımlamadan sonra tafsilatı ile şartları ele alalım:

2.2. Haccın Şartları

Belki de şartlar ile ilgili tasnifin en belirgin olduğu alan hac ibadetidir. Şelebî'nin (öl. 1021/1612) *Tebyin* haşiyesindeki nakline göre; İbn Emîr Hâc (öl. 879/1474), *Dâi menâri'l-beyân bicâmi'n-nusukeyn bi'l-Kur'an* adlı eserinde haccın şartlarını, vücup, edâsının vücupu ve sıhhat şartları olarak üç kısımda aktarmaktadır.⁴² Bu üçlü tasnif ilmihal kitaplarında daha açık şekilde yer almıştır. Mesela Bilmen, bu üç kısmı İbn Emîr Hâc'ın tasnifi gibi sırasıyla zikretmiş; önce haccın farziyetinin/vücup şartlarını anlatmış; ardından haccın edâsındaki şartları, en sonda da sıhhatinin şartlarını saymıştır.⁴³ *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* de bu sıralamayı esas almıştır.⁴⁴ Biz de Hanefilerde genel kabul gören bu tasnifi esas alacağız.

2.2.1. Haccın Vücup Şartları

Vücup şartı; mükellefin gücü dışında olup ondan beklenmeyen erkeklik, hürriyet vb. şartlardır. Bu şartların mükellef tarafından oluşturulmaya çalışılması beklenmez.⁴⁵ Zaten bunlar genelde mükellefin kudreti dışında olan şeylerdir.

Haccın vücup şartlarının tamamını kendinde barındıran kimseye ömürde bir kez haccetmesi farzdır.⁴⁶ Bunlardan bir tanesinin bile eksik olması halinde mükellefe hac farz olmaz.⁴⁷ İbn Emîr Hâc, bu şartların sekiz olduğunu söyler ki, Hanefilerin genel kabulü bu şekildedir.⁴⁸ Aşağıdaki sıralama onun sıralamasına göre yapılacaktır.

2.2.1.1. Müslüman olmak

Bütün ibadetlerde olduğu gibi Müslüman olmak ana şarttır. Müslüman olmayanlara hac farz değildir. Mamafih kendilerine hac farz olmadığı halde haccedecek olsalar bu kimselerin hacları kabul değildir. Zira ibadet ehliyetleri yoktur. Bu yüzden birçok fıkıh kitabı haccın farzları arasında Müslüman olmayı saymaz.⁴⁹

Esasen hac ibadetinin diğer ibadetlerde olduğu gibi Müslüman olmayanlara da farz olup olmadığı meselesi "Kafirler furûat ile muhatap mıdır değil midir?" sorusu üzerindeki meşhur usul tartışmasına dayanmaktadır.⁵⁰ Bu tartışmanın tezahürü diğer vücup

bidâyeti'l-mübtedi; thk. Talal Yusuf, (Beirut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 1/132; Kâsânî, *Bedâi'*, 2/120; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 2/456.

⁴⁰ Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: 1374-75/1955-56), "Hac", 412.

⁴¹ Süleymân b. el-Eşas b. İshâk Ebû Dâvud, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karabelli (Beirut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Menâsik", 1.

⁴² Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed eş-Şelebî, *Hâşiyetü's-Şelebî (Tebyînu'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik kenarında)*, (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313), 2/5.

⁴³ Bilmen, *İlmihal*, 370-373. Bilmen, bu bölümü *Merâkı'l-Ferâh'ın* Tahtavî haşiyesinden aynen tercüme etmiştir (bk. Ahmed b. Muhammed b. İsmail et-Tahtavî, *Hâşiyeye ala merâkı'l-felâh şerhu Nurü'l-izâh*, (Kahire: Mustafa'l-Babî'l-Halebi, 1970), 599).

⁴⁴ Salim Öğüt, "Hac", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/389-397.

⁴⁵ Tahtavî, *Haşiyeye*, 599.

⁴⁶ Rahmetullah b. Abdullah Sindî, *Menseki'l-mütevassıt (Lübâbü'l-menâsik)*; nşr. Abdürrahim b. Muhammed Ebû Bekr, (Beirut: Dâru Kurtuba, 1421), 61.

⁴⁷ Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *el-Meslekü'l-mütekassıt fi'l-menseki'l-mütevassıt ala Lübâbü'l-menâsik*, (Kahire: el-Matbaatü'l-Behiyye, 1885), 8.

⁴⁸ Fahrreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik ve hâşiyetü's-Şelebî*, 2/4; Zeynuddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, (Kahire: El-Matbaatü'l-İmiyye, 1311), 2/331; Tahtavî, *Haşiyeye*, 599.

⁴⁹ Merğînânî, *Hidâye*, 1/132 vd.

⁵⁰ Şehâbeddin Ahmed b. İdris el-Karâfi, *ez-Zahîre*; thk. Muhammed Bu Hubze, (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî,

şartlarını taşıyan bir gayrimüslim, fakir düştükten sonra Müslüman olursa hac yapmalı mıdır; yoksa yapmak zorunda değil midir, konusudur.⁵¹ Kafirlerin furûat ile muhatap olduğunu söyleyenlere göre kaza ile sorumlu olması gerekir. Mamafih Müslüman olmayan birinin hac yapması halinde haccının geçersiz olacağı hususunda icma' vardır. Bu yönü ile Müslüman olmak vücut-u sıhhat şartlarındandır.

2.2.1.2. Akıl

Akıl sahibi olmayanların, mecnunların üzerine hac farz değildir. Mecnunların hac ile mükellef olmadıkları hususunda icma' vardır.⁵²

Fakat mecnun olmalarına rağmen velileri ile beraber hacca gidecek olsalar ve vazifelerini velilerinin yardımı ile yerine getirirler geçerli olur mu? *Hidâye* sahibi Merginânî (öl. 593/1197), akıl teklifin geçerliliğinin şartıdır, deyip akıl olmadan yapılan haccın sahih olmayacağını ifade eder.⁵³ Alâeddin Kâsânî (öl. 587/1191) de aynı kanaattedir.⁵⁴ Buna göre akıl hem vücut hem de sıhhat şartıdır. İslam ve aklın hem vücut hem de sıhhat şartı olması hasebiyle bu şartları taşımayanlar, ister kendileri isterse birisi yardımıyla bu ibadeti yapsalar geçerli olmayacağı gibi, bunlar adına velileri ihrama girse de onlar adına haccı ifa etseler yine sahih olmayacaktır. Zira bunlarda teklif/ibadet ehliyeti yoktur.⁵⁵

Bazı fakihler ise akıl sahibi olmayan kimselerin haclarının farz yerine geçmese de nafile olarak gerçekleşeceğini, söyler.⁵⁶ Velisi ihrama onun adına niyet eder ve onu ihrama sokar. Buna göre mecnunun haccı sahih olur.⁵⁷

Aliyyü'l-Kârî (öl. 1014/1605) bu iki görüşün şöyle uzlaştırılabileceğini söyler: Kâsânî ve benzerlerinin görüşü niyet etme ehliyeti tamamen kaybolmuş mecnunlarla ilgilidir, ama niyet edebilecek bir ehliyeti varsa en azından nafile olarak geçerli görülür.⁵⁸

2.2.1.3. Buluğ

Buluğa ermiş olmak da haccın vücut şartıdır. Mümeyyiz; akli başında ve kâr ile zararı temyiz edebilecek bile olsa bir çocuk hac ile mükellef değildir. Mamafih mümeyyiz bir çocuk hac yapacak olsa nafile olarak kabul görür. Buluğ çağına erdikten sonra vücut şartlarını taşıdığına tekrar hac yapması gerekir.

Bazıları buluğ çağına ermemiş çocuğun haccının geçersiz olduğunu söyler.⁵⁹ Bu ancak

1994), 3/179; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî*; thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki - Abdulfettah Muhammed el-Hulv, (Riyad: Dâru Âlemi'l-kütüb, 1999), 5/6.

⁵¹ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/120.

⁵² Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şirazi*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 7/20.

⁵³ Merğînânî, *Hidâye*, 1/132 vd.

⁵⁴ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/120.

⁵⁵ Bu görüş Hanbelilerin görüşüdür (bk. Mansur b. Yunus b. Selâhuddin Buhûfî, *Keşşafü'l-kna' an metni'l-İkna'*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1982), 2/378). Hanefî (İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/459), Maliki (Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed Hattab, *Mevâhibü'l-celil li-şerhi Muhtasari Halil*, (Beirut, Dâru'l-Fikr, 1992), 3/426) ve Şafiilerde (Nevevî, *el-Mecmu'*, 7/20) de bir görüş olarak geçmektedir.

⁵⁶ Rahmetullah, *Lübâbü'l-menâsik*, 62.

⁵⁷ Hanefilerin çoğunluğunun görüşü budur (bk. Şelebî, *Hâşiyetü Tebyîn*, 2/4; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/459). Malikilerde de meşhur olan bu görüştür (Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed Hattab, *Mevâhibü'l-celil li-şerhi Muhtasari Halil*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1992), 3/426; Adevi, Ali b. Ahmed b. Mükerrremillah es-Saidî, *Hâşiyetü'l-Adevî ala kifâyeti't-tâlibi'r-rabbani*; thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâî, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1414-1994), 1/517). Şafiilerde yerleşik olan görüş böyledir (bkz. Nevevî, *el-Mecmu'*, 7/20; Remli, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Nihâyetü'l-muhtâc ila şerhi'l-minhâc*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1984), 3/298). Bu durumda akıl sadece vücut şartı olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁵⁸ Aliyyü'l-Kârî, *el-Meslekü'l-mütekassit*, 10.

⁵⁹ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde fi'l-fık'h*, thk. Heyet, (Riyad: Dâru'l-Ataâtî'l-İlm, 2019), 4/35-36.

niyet ehliyetine sahip olmayan temyiz çağına gelmemiş çocuklar için geçerli olabilir. Zira temyiz çağına gelmiş olan bir çocuğun ibadetleri farz olarak değilse de nafîle olarak sahihtir.⁶⁰ Mamafih kıyasa göre sahih olmaması gerektiği halde bu husustaki hadisten dolayı haccın nafîle de olsa geçerli/sahih olduğu fukahanın kahir ekseriyetinin görüşüdür.⁶¹ Nitekim Resûlullah (sav.), bir yerden geçerken bir kafilere rastlamıştı. Aralarındaki konuşmanın bir bölümünde bir kadın (sabisini Peygamberimize kaldırıp göstererek): “Bunun için hac var mı?” diye sordu. Resûlullah Efendimiz de: “*Evet, sana da sevabı vardır*” buyurdu.⁶² Aklı melekeleri tam olmayanı da çocuğa kıyas ederek onun haccının da nafîle olarak geçerli olacağına ve sevabının da velisine yazılacağına Hanefî fukahasının ekseriyeti kail olmuştur.⁶³

2.2.1.4. Hürriyet

Haccın vücup şartlarından birisi de hür olmaktır. Köleler hac ile mükellef değildir.⁶⁴ Mamafih kölenin hac yapması durumunda farz olarak değilse de nafîle olarak haccının geçerli olacağı genel kabuldür. Azat olduktan sonra vücup şartlarının oluşması durumunda farz olan haccı her hâlûkârda yapmaları dört mezhebin icma' ettiği bir konudur.⁶⁵

Buraya kadar sayılan dört şartın haccın vücup şartlarından olduğu hususunda icma' bulunmaktadır. Yani Müslüman, akıllı, baliğ ve hür olan bir kimseye hac farzdır. Şu kadar var ki, Müslümanlık şartı hem vücup hem de sıhhat şartı olduğundan gayri müslimin yapacağı haccın bir geçerliliği yoktur. Diğer üç şarttan herhangi birini taşımayan kimsenin ise bir ibadet olarak haccı geçerli ise de kişinin üzerinden hac farziyeti düşmüş olmaz. Ancak Hanefilere göre akıl, buluş ve hürriyet şartlarını taşıyan bir kimsenin özrü olup diğer vücup şartları tutmasa da yapacağı hac, ömürde bir defa yapılması farz olan hac yerine geçer.⁶⁶

2.2.1.5. Haccın Farz Olduğunu Bilmek

Haccın vücup şartlarından birisi de haccın farzîyetini bilmektir. Bu şart İslam ahkâmının bilinilemeyeceğinin düşünüldüğü küfür diyarında yaşayan yeni Müslümanlar için söz konusudur. Böyle kimseler Müslüman oldukları halde kendilerine haccın farz olduğunu bilmeyebilirler. Bu durumda onlara hac farz olmaz.⁶⁷

Ancak İslam diyarında bulunan bir gayrimüslim Müslüman olduktan sonra haccın kendisine farz olduğunu bilmek durumundadır. Bilmemesi mazeret olmaz. Böyle bir kimsenin, haberi olsun olmasın, şartlarını bulundurması halinde kendisine hac farz olur.

2.2.1.6. Hac İbadetini Yerine Getirmeye Kâfi Vaktin Bulunması

Hac ibadetini yerine getirebilecek bir zaman dilimi bulunmalıdır. Haccın vakti hac aylarıdır. Yani Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayının ilk on günüdür. Mükellefin bu zaman diliminde hacca gitme kudretinin var olması gerekir. Bundan önce istitaâti olup da bu aylar girdiğinde istitaâti yitirmiş olsa kendisine farz değildir. Yahut hac aylarından önce

⁶⁰ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/120; Aliyyü'l-Kârî, *el-Meslekü'l-mütekassit*, 10.

⁶¹ Zeylaî, *Tebyîn*, 2/5.

⁶² Müslim, “Hac”, 409.

⁶³ Şelebî, *Hâşiyetü Tebyîn*, 2/5.

⁶⁴ Bu hususta icma' vardır; bk. Nevevî, *el-Mecmû*; 7/43..

⁶⁵ Nevevî, *el-Mecmû*; 7/62.

⁶⁶ Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslamiyyu ve edilletuhu*, (Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1985), 3/37.

⁶⁷ Şelebî, İbn Emir Hâc'dan aktarır, bk. *Hâşiyetü Tebyîn*, 2/5. İbn Emir bu şartı ilk kez kendisinin dile getirdiğini söylemektedir.

kafiler hareket ediyorsa kafilerin hareket zamanında bu istitaâta malik olmasıdır. Bunun da ölçüsü kendi memleketinden kafilenin ayrılacağı zamana kadar diğer şartları taşıyor olmasıdır. Son kafil ayrılıp artık hac yapacak bir vakte sahip olamazsa diğer şartları taşıyor olsa da kendisine hac farz olmaz.

Buna göre, hac ayları çıkmadan, diğer şartları taşıyan bir kafir Müslüman olsa, çocuk buluşa erse, deli akıllansa, köle azat edilse, şayet kafiler gittiği için kendi başlarına yola çıkmaktan ölüm tehlikesi nedeniyle korkarlarsa kendi yerlerine bedel hacca birinin gitmesi için vasiyet bırakmaları gerekmez. Çünkü hac kafilerinin gittiği ve son vesaitin bittiği bir zamandan sonraya kalmış bir kimse yolda ölüm korkusu görüyorsa, hac kendisine farz olmadığı için, ölse de hac ibadeti borcu ile gitmiş olmaz. Ancak yeterli vaktin bulunmasını vücup değil de edâ şartı görenlere göre bu kimse ölürse borçlu ölmüş olur. Bu yüzden yerine haccetmesi için vasiyet bırakması gerekir.⁶⁸

2.2.1.7. Zâda Sahip Olmak

Zâd, azık anlamına gelmektedir. Hacca gidecek kişi, hac ibadetini gidip yapıp gelecek kadar bir süre için kendisinin ve aile halkının nafakalarına sahip olmalıdır. Bundan maksat âdeti veçhiyle normal harcamalarını karşılayabilecek bir kudretin var olmasıdır. Kendini ancak memleketinde geçindirebilecek imkana sahip olan bir kimseye hac farz olmaz.

Hac ibadetini yerine getirmek için hiçbir kimsenin temel ihtiyaçlardan sayılan malları satması gerekmez. Ancak ihtiyaç fazlası olan şeylerin satılıp bununla hacca gidilmesi gerekir.⁶⁹ Bir kişi henüz kendisinin mülkü olmayıp bir evde kiracı olarak oturuyor olsa da hac kendisine farzdır.⁷⁰

2.2.1.8. Râhileye Sahip Olmak

Râhile binecek araç demektir. Bunun kendi mülkü olması gerekmez. Kiralama usulü ile de temin edilebilir. Kendi durumuna uygun vasıtayı karşılayacak parası bulunmalıdır. Zâd ve râhilenin hac mevsiminde oluşmuş olması gerekir. Bundan önce olup da bulunduğu mahaldeki insanların hacca gittikleri dönemde bu imkanların elinden çıkması yahut hacılar sefere çıktıktan sonra bunlara sahip olması halinde kendisine hac farz olmaz.

Binaenaleyh bir kimse, önümüzdeki sene hacca giderim, diye ihtiyaçlarını ötelemek durumunda değildir. Önemli olan hac ayları/mevsimi içinde bu imkanlara sahip olmasıdır.

Örneğin hac kafilesinin yola çıktığı Ramazan ayından önce elinde var olan imkanlarla düğün yapmış ve sefer zamanı geldiğinde hacca gidebilecek kudreti kalmamışsa bu kimseye hac farz değildir. Ayrıca bu şart vücup şartlarından olduğundan kimsenin ikramını kabul etmek durumunda da değildir.

Vücup şartlarından olan bu son iki şart etrafında usul-i fıkıhçılar ile fukaha ayrı görüş belirtmişlerdir. Bu şartlar usul-i fıkıhçılara göre edâ şartlarından sayılmalıdır. Fukaha ise zâd ve râhile doğrudan istitaât ile ilgili olup ayette vurgulandığı üzere bu şart fakir için tahakkuk etmediğinden onlara hac vacip olmaz görüşündedir.

Usûlcüler, zâd ve râhile kudret-i mümkinneyi doğuran şartlardan olup haccin edâ şartı olmalıdır, vücup şartı olamaz, derler. Zira vücup şartı kulun iradesine bırakılmayan cebri

⁶⁸ Rahmetullah, *Lübâbü'l-menâsik*, 64

⁶⁹ Rahmetullah, *Lübâbü'l-menâsik*, 63.

⁷⁰ Bilmen, *İlmihal*, 370.

bir husustur, yani kulun bir şey ile mükellef olmamasıdır. Burada ise kuldun bir eylemi yerine getirmesi talep edilmektedir. Bu da edâ şartı olduğu anlamına gelmektedir.⁷¹

2.2.2. Haccın Edâ Şartları

Edâ şartı; haccın edâsının farziyeti için gereken şartlardır. Haccın vacip olması ile bir alakası yoktur.⁷² Bu şartların tamamının vücup şartları ile beraber bulunması halinde mükellef tarafından haccın bizzat yapılması gerekir. Ancak bu şartlardan herhangi birinin bulunmaması halinde vücup şartları tamamen bulunsa da mükellefin bizzat kendisinin hac yapması üzerine farz olmaz. Kendisi yapamadığı için yerine birini vekaleten hacca bizzat göndermesi yahut bunu vasiyet olarak bırakması gerekir.⁷³ Edâ şartları mükellefin kudreti dahilindeki şeyler olarak görülür. Bu yüzden bunları oluşturmak için gayret etmesi beklenir.

Haccın edâ şartları beş olup hepsi ile ilgili; vücup şartı mı yoksa edâ şartı mı olduğu hususunda tartışmalar bulunmaktadır.⁷⁴ Bu şartlar aşağıdaki gibidir:

2.2.2.1. Beden Sağlığının Elverişi Olması

Haccın bir kişiye edâsının farz olabilmesi için beden sağlığının yerinde olması gerekir. Bu yüzden vücut sağlığı yerinde olmayan bir kimse hac ibadetini bizzat yerine getirmekle mükellef değildir.

Burada beden sağlığının yerinde olmasından maksat, hacı edâ edebilme imkânı veren bir sağlıktır. Bazıları beden selametini ellerinin ve ayaklarının sağlam olması şeklinde ifade etmişlerdir.⁷⁵ Doğru olan hac ibadetini neredeyse imkânsız kılacak düzeyde bir sağlık engelini olmamasıdır.⁷⁶

Hac için çıkılan sefere dayanamayacak yahut bizzat hacca gidemeyecek durumdaki hastalar ile güçten takatten kesilmiş yaşlılar, hac kendilerine farz olsa bile, edâ ile yükümlü değildirler. Hacca gidemeyecek durumdakiler halleri düzelir ve hacca güç yetirebilecekleri bir duruma kavuşurlarsa bizzat kendileri hac yapar. Şayet böyle bir durum söz konusu olmaz ise o zaman kendileri adına hac yapmak üzere vekil gönderirler.⁷⁷

Bu şartın vücup şartı mı yoksa edâ şartı mı olduğu hususunda da ihtilaf vardır.⁷⁸

Ebû Hanîfe'ye ve Mâlik'e göre hacı ifa edebilecek kadar sağlıklı olmak haccın vücup şartlarından. Bu nedenle hacca gidemeyenlere hac vacip/farz değildir. Binaenaleyh adlarına bedel hac yaptırılmaları da gerekmez.

Hanefilerden Ebû Yûsuf ve Muhammed ile Şâfiî ve Hanbelî fakihlere göre ise haccın edâ şartlarından. Buna göre vücup şartlarını taşıyan bu kimselerin bizzat hac yapmalarına engel manilerden dolayı bizzat hac yapmaları gerekmesede adlarına vekil göndermeleri yahut bunu vasiyet etmeleri lazımdır.⁷⁹

⁷¹ İbn Nüceym, *Bahr*, 2/335.

⁷² Aliyyü'l-Kârî, *el-Meslekü'l-mütekassit*, 16.

⁷³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/458

⁷⁴ Aliyyü'l-Kârî, *el-Meslekü'l-mütekassit*, 16; Rahmetullah, *Lübâbü'l-menâsik*, 66.

⁷⁵ İbn Nüceym, *Bahr*, 2/335.

⁷⁶ Muhammed Emin b. Ömer İbn Âbidîn, *Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik*, (Kahire: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1311), 2/335.

⁷⁷ Merğînânî, *Hidâye*, 2/482.

⁷⁸ Rahmetullah, *Lübâbü'l-menâsik*, 65.

⁷⁹ Öğüt, "Hac", 14/389-397.

2.2.2.2. Haccın Edâsına Mâni Hissi Bir Engelin Olmaması

Haccın yerine getirilmesine engel arzî bir durum bulunmamalıdır. Tutukluluk, hapis, cebrî ikamet gibi haller bir engel teşkil etmektedir. Yurt dışı yasağı, pasaportuna el konulması gibi durumlar fiilen hac ibadetinin yerine getirilmesine mâni olduğu için böyle bir kimseye bizzat hac yapmak farz olmaz.

Ebu Hanîfe'ye göre bu şart vücup şartıdır, binaenaleyh bu kimselere hac temelden farz değildir; bu sebeple ne kendilerinin bizzat yapmaları ne de bir başkasına vekalet vererek yaptırılmaları gerekmez. Ama iki talebesi Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'e göre bu şart edâ şartıdır. Yani kendisi bizzat hac yapmaya muktedir değil ise başkasını yerine hacca gitmesi için yetkilendirmelidir.⁸⁰ Sahih olan görüş de budur.⁸¹

2.2.2.3. Yol Güvenliğinin Olması

Haccın edâsının farz olabilmesi için hac yolunun emniyetli olması gerekir. Yolda tehlike buldukça, hacca gidilmesi farz olmaz.⁸² Bu mesele makalemizin esaslı noktalarını teşkil etmektedir. Bunun için yol emniyeti ile ilgili tartışmaları müstakil bir bölümde ele alacağız.

2.2.2.4. Hac Yolculuğuna Çıkacak Kadının Yanında Mahreminin Bulunması

Hacca gidebilmek için sefer mesafesi katetmesi gereken kadının yanında bir mahreminin; kocasının yahut ebedî mahremi olan bir erkeğin bulunması şarttır.⁸³ Böyle bir kimsesi olmayan kadının bizzat hac yapması farz değildir.

Mahrem şartının kadınlar için vücup şartı mı yoksa edâ şartı mı olduğu hususu tartışmalıdır. Vücup şartının tahsil edilmesi zorunluluğu olmayıp edâ şartının bikaderilimkan tahsil edilmesi gerektiğinden, kadının mahreminin olması şartı edâ şartıdır, denildiğinde kocası olmayan kadının hacca gitmek için evlenme gayretinde olması lazım gelir. Vücup şartıdır, denildiğinde ise böyle bir mecburiyet olmayacaktır.⁸⁴ Rahmetullâh ise bu şartı edâ şartlarından saymakla beraber kadının hacca gitmek için evlenme mecburiyetinin olmadığını söyler.

2.2.2.5. Hacca Gidecek Kadının İddet Bekliyor Olmaması

Hacca gidecek kadının boşanma yahut ölüm sebebiyle iddet bekliyor olmaması da haccın edâsının şartlarından. Zira iddet bekleyen kadının evinde oturup bekleme mecburiyeti vardır. Bu durumda yola çıkmasına mâni bir durum söz konusudur.⁸⁵ Bu yüzden de bizzat kendisinin bu hal devam ettikçe hac yapması gerekmez.⁸⁶

Bu edâ şartlarını taşıyan bir Müslümanın kendisinin bizzat hacca gitmesi lazımdır. Şayet bu şartlardan herhangi biri eksik ise kendi yerlerine hac yapmak üzere vekil göndermeleri yahut vekil gönderilmesini vasiyet etmeleri gerekir.⁸⁷

⁸⁰ Zeylaî, *Tebyîn*, 2/5

⁸¹ Aliyyü'l-Kârî, *el-Meslekü'l-mütekassit*, s. 17

⁸² Rahmetullah, *Lübâbü'l-menâsik*, 65.

⁸³ Rahmetullah, *Lübâbü'l-menâsik*, 66.

⁸⁴ Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm fi buşyeti Düreri'l-hükkâm* (Düreri'l-hükkâm hamışinde), (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye (Karaçi baskısından ofset basımdır), t.y.) 1/217.

⁸⁵ İddet bekleyen kadının haccı ile ilgili bk. Zeki Koçak, "İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39 (Temmuz 2013), 77-132.

⁸⁶ Rahmetullah, *Lübâbü'l-menâsik*, 66.

⁸⁷ Öğüt, "Hac", 14/389-397.

2.2.3. Haccın Sıhhat Şartları

Sıhhat şartı, şer'î bir hükmün sıhhatinin/geçerliliğinin bağlı olduğu şarttır.⁸⁸ Bu şart yerine getirilmediği takdirde o hükmün sahih olduğundan bahsedilemez. İbadet yerine gelmiş ve mükelleften sorumluluk kalkmış olmaz. Abdestsiz kılınan namaz nasıl sahih değilse haccın sıhhat şartlarından birinin eksik olması halinde hac da sahih olmaz.

Haccın sıhhat şartlarını İbn Âbidîn (öl. 1252/1836) dokuz olarak verir. Bunlar, Müslüman olmak, ihrama girmek, zaman, mekân, temyiz kudretine sahip olmak, akıl, bir mazeret bulunmadıkça hac fiillerini bizzat yapmak, cinsel ilişkiden uzak durmak ve ihrama girilen yıl hacı edâ edip tamamlamaktır.

Görüleceği üzere bu şartlardan bir kısmı yukarıda geçen vücup şartlarını da barındırmaktadır. Bunlara vücup-ı sıhhat şartları denilmektedir. Müslüman olmak ve akıl böyle olan şartlardandır.

Müslüman olmayanın yahut akli bulunmayanın yapacağı hac hiçbir surette hac olarak sayılmaz.⁸⁹

İhramdan maksat, hac niyeti ile ihrama girmektir. Bu ihram, hacca niyet etmek ve "telbiye" getirmekle meydana gelir.

Zamandan kasıt ise, belli bir vakitte; hac ayları içerisinde hac ibadetini yerine getirmektir. Haccın en önemli rüknü Arafat vakfesinin, Arefe gününün zeval vaktinden Kurban Bayramı fecrinin doğuşuna kadar devam eden bir zamanda yapılması gerekir. Aksi halde hac geçersiz olur. Zamanla kayıtlı olan diğer bir husus ise ziyaret tavafının vaktinde yapılmasıdır. Her ne kadar farz olan ömrün sonuna kadar yapılabiliyor olması ise de bu tavafın, vacib vakti Kurban Bayramının ilk üç günüdür.

Kendisine hac farz olmadığı halde hürriyet ve buluş şartlarını taşıyan bir Müslüman, sıhhat şartlarını yerine getirerek hac yaparsa, bu farz hac yerine geçer. Fakat hürriyet ve buluş şartlarını taşımayan bir kişinin yapacağı hac nâfile ibadet sayıldığından, sonradan şartlar oluştuğu takdirde tekrar hacca gitmesi gerekir.⁹⁰

Mekândan kasıt ise vakfenin Arafat sınırları içerisinde yapılmış olması ve Kâbe'nin ziyaretidir. Buna göre Arafat'ta vakfe yapmadıkça ve Kâbe'yi tavaf etmedikçe hac sahih olmaz.

Burada sıhhat şartları ile vücup şartları arasındaki fark açısından değerlendirdiğimizde haccın sıhhat şartlarından olan zaman ve Arafat'ta vakfe demek olan mekân şartı gerçekleşmeden hac yapılmış olmaz. Ama vücup şartları böyle değildir; bu türden olan şartlar gerçekleşmeden de ibadet yapılabilir. Mesela istitaât şartı oluşmamış bir kimse, vacip olmadığı hac yapmış olsa farz olan haccını ifâ etmiş kabul edilir.⁹¹

Klasik fıkıh kitaplarımızda bulunmayan ve fakat günümüzde hacca gidebilmek için resmen aranan bir şart olan kota, yukarıdaki şartlar çerçevesine dahil edilmelidir. Bu konu müstakil olarak incelenecektir.

3. Hac Kotası

3.1. Hac Kotasının Gereçesi

Suudi Arabistan, hac ibadetinin her Müslüman için yapılabilir ve güvenli bir şekilde

⁸⁸ Sânu, *Mu'cem*, 247.

⁸⁹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 2/456.

⁹⁰ Öğüt, "Hac", 14/389-397.

⁹¹ Serahsî, *Usûl*, 1/102; Alaüddin b. Ahmed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*, (Dersaadet: Şirket-i Sahafiyeye-i Osmaniye, 1890/1307), 2/353; Teftâzânî, *Sa'deddîn Mesud b. Ömer, Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*, (Kahire: Matbaatu Muhammed Ali Subeyh, 1377), 2/286.

gerçekleştirilebilir olması amacıyla kota uygulamaktadır. Kota uygulamasının temel nedenleri arasında şunlar sıralanmaktadır:

Altyapı Sınırları: Suudi Arabistan, milyonlarca Müslümanın aynı dönemde Mekke'ye gelmesini ve hac ibadetini yerine getirmesini yönetmek ve güvence altına almak için yeterli altyapıya sahip değildir. Bu nedenle, hacı adaylarının sayısını sınırlamak, bölgenin güvenlik ve düzeni açısından önemli olduğu gibi, hacıların güvenliği ve sağlık hizmetleri için de önemlidir.

Mekke ve Medine'nin Yükünü Hafifletmek: Mekke ve Medine'nin hac dönemlerinde büyük bir insan akınına maruz kalması, bu şehirlerin alt yapılarına büyük bir baskı yapmaktadır. Kota uygulaması, bu yükü hafifletmeye yardımcı olmak maksadı ile konulmuştur.

Hacı Adaylarının Rahat Hizmet Almasını Sağlamak: Hacı adaylarının konaklama, yemek, ibadet yerleri ve diğer hizmetlere daha kolay erişebilmeleri için hacı sayısını sınırlamak, herkesin daha iyi hizmet almasını sağlayabilir.

İbadetin Düzeni: Hac ibadeti, belli bir düzen ve sistem gerektirir. Kota bu düzen ve sistemin daha rahat kurulması ve kurgulanmasına yardımcı olur. Mina, Müzdelife, Arafat'a nakiller ile tavafın daha rahat yapılabilmesini temin eder.

İzdihamın önlenmesi: Herhangi bir sınırlama olmaksızın hacı gelmesi Mekke'de ve hac ibadetlerinin yapıldığı yerlerde büyük izdihamlara neden olacaktır. Geçmiş yıllarda yaşanan "tünel faciası" benzeri facialar daha sık yaşanacaktır.

Bu ve benzer gerekçelerle Suudi Arabistan, kota uygulamakta ve bu kotaların belirlenmesi, katılımcıların seçilmesi için dünya genelindeki Müslüman topluluklar arasında çeşitli yöntemler ve kurallar uygulamaktadır. Bu nedenle her yıl hac ibadeti için başvuranlar arasından sınırlı sayıda kişi seçilmekte ve bu kişilere hacca gitme izni verilmektedir.

Şartlarını taşıdıkları halde milyonlarca hacı adayını kota engeli sebebiyle hac ibadetini yerine getirememektedir. Bu durumdaki Müslümanların hac ibadeti yükümlülüklerinin hükmü ne olacaktır?

3.2. Kotanın Fıkıhtaki Yeri

Kota kısıtlamasını hangi bağlamda ele almak gerekir? Karşımıza yeni çıkan bu konu ile ilgili yol şartlarını esas almak mümkün müdür? Yukarıda da değinildiği gibi yol güvenliği, yolun açık olması, hapsolmemek gibi şartların oluşması haccın farziyeti için gerekmektedir. Kota sebebiyle havaalanında alıkonulan yahut Suudi Arabistan'a girişte engellenen kimselerin durumunun yol güvenliği şartı bağlamında ele alınması en uygun olanıdır. Bu noktada karşımıza iki görüş çıkmaktadır: Yol emniyeti a) vücup şartıdır; b) edâ şartıdır?

Vücup şartı olarak kabul edilirse, kota sebebiyle kendisine hac vizesi çıkmamış kimseye hac farz olmaz ve bu halde ölmesi durumunda üzerinde hac borcu da bulunmaz. Edâ şartı olarak değerlendirilir ise vize alamadığı için hac yapamayanların üzerinde hac mükellefiyeti bulunur. Kendileri bizzat hac yapamadıklarına göre onların adına hac yapacak bir vekil göndermeleri gerekir.

Yol emniyeti üzerinden konu ele alınacağına göre bu şartın mahiyeti ile ilgili görüşlere bakmakta fayda vardır.

3.2.1. Yol Emniyetini Vücup Şartı Görenler

Bir rivayete göre Ebu Hanife, yol emniyetini haccın vücup şartlarından görmektedir. Zira yol emniyeti olmaksızın hac yapma imkânı bulunmamaktadır. Bu yönü ile de zâd ve

râhileye benzemiş bulunmaktadır. Bu gerekçelere dayanarak Ebû Abdullah Muhammed b. Şuca' (öl. 266/880) yol emniyetinin vücup şartı olduğunu söylemiş ve bu görüşün Ebû Hanife'den rivayet edildiğini belirtmiştir. Çünkü Kâbe'ye yol olmadan ulaşmak ancak çok büyük meşakkatle söz konusu olacaktır ki, istitaât şartına dahil olmuştur.⁹² Aslen Horasanlı⁹³ olan Ebû Abdullah Muhammed b. Şuca' es-Selcî, şu kadar seneden beri Horasanlılara hac yoktur, demiştir.⁹⁴

Serahsî (öl. 483/1090), İmam Muhammed'in yol güvenliğini haccın vücup şartları arasında zikretmediğini dile getirir. Sonra da "bu hususta Hanefi meşayih ihtilaf etmişlerdir; kimi yol güvenliğini vücup kimi de edâ şartı saymıştır", der.⁹⁵

Karmatîlerin Kâbe'yi işgal ettikleri dönem (h. 317-337 arası takriben) ile ilgili bazı Hanefi alimleri yol emniyetini vücup şartlarından görmüşlerdir.

Ebü'l-Kâsım Saffar (öl. 336/947) ise bu hususta şunu söyler: "Çöl şartları sebebiyle kadınlar üzerinden haccın sakıt olacağından şüphe etmem. Ama erkeklerden düşeceği hususunda şüphem vardır. Çöl bana göre dar-ı harptir."

Ebü Bekir İskaf (öl. 336/947) ise, zamanımızda (326 hicri yılında) hacca gitmenin farz olduğunu söyleyemem, demiştir.

Ebü'l-Hasen el-Kerhî (öl. 340/952) çöldeki Karmatî⁹⁶ eşkıyası korkusu sebebiyle hacca gidemeyen kimselerin durumu ile ilgili bir soruya şu cevabı vermiştir: "Çöl hiçbir zaman afetler hususunda güvenli olmamıştır. Yani susuzluk, şiddetli rüzgâr ve zehirli yeller her zaman çölde mevcut olmuştur." Buna göre haccın vücupu kişinin üzerinden düşmez.⁹⁷

Ebü'l-Leys Semerkandî (öl. 373/983), yol güvenliği noktasında zann-ı galip var ise farzdır, değil ise farz değildir, demiştir.⁹⁸ Bu fetva itimada şayan olandır.⁹⁹

İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457) yukarıda aktardığımız görüşler ile ilgili, bu durum eşkıyanın yollarda gasp ve yağma işlerini yoğun olarak yaptığı zamanla kayıtlıdır, der.¹⁰⁰ *el-İhtiyar* sahibi Mevsilî'ye (öl. 683/1284) göre de yol emniyeti haccın vücup şartlarındandır.¹⁰¹

Mâlikî¹⁰² ve Şâfîler¹⁰³ yol emniyetini haccın vücup/farz oluşunun şartları arasında sayarlar.¹⁰⁴

Yol emniyetini haccın vücup şartı gören görüşe göre kendisine hac vizesi çıkmayan kimsenin Mekke'ye ulaşması mümkün olamayacağından, üzerine hac farz olmaz. Buna göre de hac yapmadan ölecek olsa kendisi adına hac yapılması için vasiyet bırakması gerekmez.

⁹² Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1324 - 1331), 4/163; Zeylaî, *Tebyîn*, 2/4.

⁹³ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1977), 256.

⁹⁴ Zeylaî, *Tebyîn*, 2/4.

⁹⁵ Serahsî, *Mebsût*, 4/163.

⁹⁶ Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/510-514.

⁹⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/463.

⁹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 2/418.

⁹⁹ Zeylaî, *Tebyîn*, 2/4.

¹⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 2/418.

¹⁰¹ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1/140.

¹⁰² Hattab, *Mevâhibü'l-celil*, 2/371.

¹⁰³ Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed eş-Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti meani elfazî'l-Minhac*; thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcud, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006/1427), 2/214.

¹⁰⁴ Öğüt, "Hac", 14/389-397.

3.2.2. Yol Emniyetini Edâ Şartı Görenler

Hanefî ve Hanbelî mezheplerinde tercih edilen görüşe göre yol emniyeti edâ şartlarındandır.¹⁰⁵

Yol emniyetini vücup değil de edâ şartı görenler bunu şöyle gerekçelendirir: Yol güvenliği zâd ve râhileden farklıdır. Zira zâd ve râhile olmadan istitaât gerçekleşemez. Ama yol emniyeti böyle değildir; mükellefin haccın edâsından aciz olmasına bağlıdır. Binaenaleyh engel ve arızı durum manası taşımaktadır. Zira ayağına pranga vurulduğu için yürüyemeyen kişi, gücü yetmeyen hasta gibi olmaz.¹⁰⁶

Yol emniyetini vücup şartı görenlere Hanefî fakahasından Ebû Hâzîm el-Kâdî (öl. 292/905) şöyle itiraz eder. Yol emniyeti haccın edâ şartlarındandır. Zira Hz. Peygambere istitaât sorulduğunda “zâd ve râhile” diye cevap vermiştir. Şayet yol emniyeti, istitaâta dahil olsaydı Hz. Peygamber bunu beyan ederdi. Böyle bir yerde sükût etmesi düşünülemez, zira burada beyana ihtiyaç vardır. Binaenaleyh ibadetlere rey ile bir şart ileri sürmek de caiz değildir. Bu sebeple zalimlerden güvende olmak gibi şartlar ileri sürerek şer’î bir mükellefiyet düşürülemez.¹⁰⁷ Kaldı ki, asr-ı saadet döneminde bölgede müşrik kabileleri bulunduğundan yol güvenliği daha da tehlikeli durumda idi. Bu yüzden de yol güvenliği vücup şartı değil edâ şartıdır.¹⁰⁸

Hanefî fakihlerinden Cessâs (öl. 370/981) ise, haccın mükellef erkeklere farziyeti ile ilgili Hz. Peygamberin zâd, râhile ve sıhhati şart koştuğunu, bunun dışında bir şey zikretmediğini, söyler ve zâd ile râhileye sahip olan kimseye her halükârda hac farzdır, şayet sıhhati elvermiyorsa bizzat kendisine değil ama malına farz olmuştur, der.¹⁰⁹

Bu ifadeler zâd ve râhileye yani, zenginlik şartına malik olduğu halde başka herhangi bir sebepten dolayı hacca gidemeyenlerin üzerine haccın vacip olduğunu göstermektedir. Türkiye’de Din İşleri Yüksek Kurulu’nun “haccın kimlere farz olduğu” sorusuna verdiği, 12.07.2017 tarihli cevapta, kurada hac vizesi çıkmasının hem vücup şartı hem de edâ şartı olarak yorumlanacak ifadelerle yer verilmiştir.

“Günümüzdeki kota sınırlamaları sebebiyle müracaat ettiği hâlde kurada ismi çıkmadığı için hacca gidemeden ölen kimseler, hacca gitmeye imkân bulamadığı için borçlu olarak ölmüş olmaz.” Cümlesinde geçen “borçlu olarak ölmez” ifadesi söz konusu kimse üzerine hac farz olmamıştır, anlamına geleceğinden, kotanın vücup şartı olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan cevabın devamında şu ifadeleri kullanılmaktadır.

“Kendisine hac farz olan kimsenin, haccını bizzat edâ etmekle yükümlü olması için sağlıklı olması, tutukluluk veya yurt dışına çıkma yasağı gibi bir engelinin bulunmaması ve yolun güvenli olması şarttır (Mevsîlî, el-İhtiyâr, 1/141). Hac yolculuğuna katlanamayacak, ya da fiilen haccedemeyecek derecede hasta olanlar ile yaşlılar, hac kendilerine farz olsa bile, edâ ile yükümlü değildirler. Bu durumda olanlar şartları olduğu takdirde bizzat haccederler. Eğer şartlar oluşmazsa kendi yerlerine bedel göndererek hac yaptırılır (Merğînânî, el-Hidâye, 2/482). Hacca yazılıp da kurada ismi çıkmayan veya yurt dışına çıkışla ilgili başka engellerden dolayı gidemeyen

¹⁰⁵ Ögüt, “Hac”, 14/389-397.

¹⁰⁶ Burhaneddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz el-Buhârî, *el-Muhîtü’l-burhânî fi’l-fikhi’n-Nu’mânî*, (Beyrut : Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2004), 2/419.

¹⁰⁷ Serahsî, *Mebûsât*, 4/163; Zeylâî, *Tebyîn*, 2/4.

¹⁰⁸ Serahsî, *Mebûsât*, 4/163.

¹⁰⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fikhi’l-Hanefî*, thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed, (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye; Medine: Dârü’s-Sirac, 2010/1431), 2/479.

kişiler için bu da bir mazerettir.”¹¹⁰

Alıntı yaptığımız bu ifadeler Kurul'un yol emniyetini, dolayısıyla kota gereği hac vizesi almayı bir edâ şartı saydığını göstermektedir. Bu kanaati paylaşan günümüzde başka araştırmacılar da vardır.¹¹¹

Sonuç

Bu makalede ileri sürülen argüman ve izahlardan sonra şunu söyleyebiliriz ki, haccın vücup şartları -ehliyet arızaları konusunda ifade edildiği gibi- semâvî arızalar ile ilgili görünmektedir. Yani mükellefin kudreti dışında olan hususlar bu şartları oluşturmaktadır. Bunlar akıl, buluş, hürriyet gibi şartlardır. Ama beşerî arızalardan birinin bulunması durumu edâ şartı olarak değerlendirilmelidir. Nitekim yukarıda zikredilen hadislerden anlaşılan bu manadır. Ülkelerin uygulamış oldukları engellemeler yahut S. Arabistan devletinin uyguladığı kota konusu bu bağlamda beşerî arzalar olarak gözükmektedir. Bu sebeple edâ şartı olması daha uygundur.

Vücup şartlarını taşıdığı halde kota sebebi ile hacca gitme imkânı bulamayan kimselerin, meşru hudutlar dahilinde kalarak, her türlü imkana başvurmak sureti ile hacca gitme gayreti göstermeleri gerekir. Şayet kota uygulaması yüzünden hacca gidememeyi bir yol engeli olarak görür ve bu da vücup şartlarından, dersek hacı adayının böyle bir çaba içerisine girmesi gerekmecektir.

Vücup şartlarını taşıyan bir kimse elindeki imkanları seferber ederek hacca gitmeye çalışmalı; ancak bir yandan da ölüm ihtimaline karşı yerine bedel hac yapılması için vasiyet bırakmalıdır. Henüz ölüm gerçekleşmeden her an bu tür suni manilerin ortadan kalkması mümkün olduğu için yerine birini vekil olarak göndermesi halinde üzerinden farziyet düşmeyecektir. Zira hac ibadeti hem bedeni hem mali bir ibadet olduğu için bizzat yerine getirme imkânı bulunmadığı durumda vekalet yolu ile ifa edilmesi geçerli olur.

Haccın hem bedeni hem de mali bir ibadet olması noktası da temel vücup şartları dışındaki şartların edâ şartı olarak görülmesini gerekli kılmaktadır. Zira edâ şartının anlamı bizzat yerine getiremeyenlerin vekalet yolu ile bunu ifa edebilmeleridir. Çünkü hac öncelikle bedene, imkân olmaması halinde ise mükellefin malına terettüp eden bir yükümlülüktür. Yukarıda belirttiğimiz üzere Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 12.07.2017 tarihli cevabı dolaylı olarak bunu söylemektedir.

Netice itibarı ile vücup şartlarını taşıyan kimselerin her ne sebeple olursa olsun hacca gidememeleri halinde; şayet engelleri kalıcı ise hemen kendi adlarına hac yapmak üzere vekaletle birini gönderebilirler. Eğer engellerinin ortadan kalkması söz konusu olacaksa hac sıralarını beklemeleri ve bu esnada da vasiyetlerini bırakmış olmaları lazımdır. Bu husus dikkate alınarak isteyen mükellefler için ölümlerinden sonra da vekaleten adlarına hac yapma imkânı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilgili birimince oluşturulmalı, söz konusu hacı adaylarının kura hakları devam ettirilmelidir.

¹¹⁰ <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/554/hac-kimlere-farzdır>. (Erişim: 10.10.2023)

¹¹¹ Mukadder Ârif Yüksel, *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki*, (Çorum: Hitit Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2017), 178

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

Abdülazîz el-Buhârî, Alaüddin b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*. 2 Cilt Dersâadet: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1890/1307.

Adevî, Ali b. Ahmed b. Mükerrermillah es-Saîdî. *Hâşiyetü'l-Adevî ala kifâyeti't-tâlibi'r-rabbani*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414-1994.

Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *el-Meslekü'l-mütekassit fi'l-menseki'l-mütevassit ala Lübâbü'l-menâsik*. Kahire: el-Matbaatü'l-Behiyye, 1885.

Bardakoğlu, Ali. "Edâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/389-392. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Bayanunı, Muhammad Abu Al-Fath. "Hüküm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/466-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.

Boynukalın, Mehmet. "Şart", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Buhûtî, Mansur b. Yunus b. Selâhuddin. *Keşşafü'l-kına' an metni'l-İkna'*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1982.

Burhâneddin el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz. *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*. thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed. Beyrut/Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye/Dâru's-Sirac, 2010/1431).

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Ta'rifât*. thk. Abdurrahman Mar'aşlı. Beyrut: 2007.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. *Sünen*. thk. Şu'ayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

Emir Padişah, Muhammed Emin b. Mahmûd, *Teyşîrü't-tahrîr şerh 'alâ kitâbi't-tahrîr*. Kahire: Mustafa el-Babî'l-Halebi, 1931.

Hattâb, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *Mevâhibü'l-celil li-şerhi Muhtasari Halil*. Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1992.

Heyet, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992.

Hizmetli, Sabri. "Karmatîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/510-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babî'l-Halebi, 1966.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer. *Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râiğ*. 8 Cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1311.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-asâr*. Haz. Kemâl Yûsuf el-Hût. 25 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Muhammed. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki-Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1999.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l Arab*. 15 Cilt. Beyrut, Dâru Sadır, 3. Basım, 1414.

İbn Nüceym, Zeynuddîn Zeyn b. İbrâhim. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1311.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Şerhu'l-Umde fi'l-fıkḥ*. thk. Heyet. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Ataâti'l-İlm, 2019.

İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid. *Şerhu Fethü'l-kadîr*. 10 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babi'l-Halebi, 1970.

İbnü'n-Nedim. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1977.

Karâfi, Şehâbeddin Ahmed b. İdris. *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Bu Hubze. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.

Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedai'ü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. 7 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Cemâliyyeti'l-Âmire, 1910.

Koçak, Zeki. "İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 0 / 39 (Temmuz 2013): 77-132.

Merğînânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*. Thk. Talal Yusuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.

Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyar li-ta'lîli'l-Muhtar*. Thk. Abdullatif Muhammed Abdurrahman. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhiḥ*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzebe li's-Şirâzi*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

Öğüt, Salim. "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/389-397. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Remli, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza. 8 Cilt. *Nihâyeti'l-muhtâc ila şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.

Sânu, Muhammed Kutub. *Mu'cemu mustalâhâti usuli'l-fıkḥ*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2000.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1324 - 1331.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed. *Usûl*. 2 Cilt. Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-Arabî, 1993.

Sindî, Rahmetullah b. Abdullah. *Menseki'l-mütevassıt (Lübâbü'l-menâsik)*. Nşr. Abdürrahim b. Muhammed Ebû Bekr. Beyrut: Dâru Kurtuba, 1421.

Şirbinî, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed. *Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti meani elfâzi'l-Minhâc*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcud. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006/1427.

Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî. *Gunyetü zevi'l-ahkâm fi buğyeti Düreri'l-hükkâm* (Düreru'l-hükkâm hamışinde). Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye (Karaçi baskısından ofset basımdır), t.y.

Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail. *Hâşiye ala merâkı'l-felâh şerhu Nurü'l-izâh*. Kahire: Mustafa'l-Babi'l-Halebi, 1970.

Teftâzânî, Sa'deddîn Mesud b. Ömer. *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavdîh*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatu Muhammed Ali Subeyh, 1377.

Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali. *Keşşâfu ıstılahâti'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.

Tirmizî, Ebü 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ. *el-Câmi'u'l-Kebîr (Sünen-i Tirmizî)*. 5 Cilt. Mısır: Mustafa Bâbi'l-Halebi, 1975.

Yüksel, Mukadder Ârif. *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki*. Çorum: Hitit Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2017.

Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik ve hâşiyetü'ş-Şelebî*. 6 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.

Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslamiyyu ve edilletuhu*. 10 Cilt. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1985.

Zühaylî, Vehbe. *Usûlu'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1986.